

KLAUZULA REBUS SIC STANTIBUS PREMA ZAKONU O OBLIGACIONIM ODNOSIMA

Revizija ugovora zbog promjenjenih okolnosti spada u red onih molobrojnih zakonodavnih rešenja koja u dobroj meri odstupaju od već postojećih. Odredbe o promjenjenim okolnostima bile su sadržane u Opštim uzansama za promet robom, donetim 1954. godine, koje su inače, na veoma moderan način regulisale ovaj pravni institut. Isto tako, moramo istaći da je sudska praksa veoma uspešno prilagođavala ugovore novonastalim situacijama, ne anulirajući princip vernosti ugovoru. Pravna teorija je klauzuli rebus sic stantibus dala mesto principa koji treba da obuva pravičnost u ugovornim odnosima, ali i sigurnost i poverenje u pravni promet.

Prema uzansi 55 izmena i raskid ugovora zbog promjenjenih okolnosti se mogu zahtevati „ako bi zbog izvanrednih događaja, koji se nisu mogli predvideti u vreme zaključivanja ugovora, ispunjenje obaveze za jednu stranku postalo preterano otežano, ili bi joj nanelo veliki gubitak”. Iz ovoga proizilazi da su uzanse stavljale akcenat na prirodu okolnosti koje remete ugovorni mehanizam; od njih se zahteva da su „izvanredni” i „nepredvidljivi”. Tek kasnije se govori o dejstvu promjenjenih okolnosti na ugovor.

Zakon o obligacionim odnosima (u daljem tekstu Zakon) u odredbama čl. 133—136 najpre govori o uticaju koji promjenjene okolnosti vrše na izvršenje ugovorne obaveze, a posredno o tome kakve su to okolnosti. Pored toga, odredbe kojima se reguliše revizija ugovora su veoma široke, opšte, sa nizom pojmova koji treba da budu ispunjeni sudom vrednosti u svakom konkretnom slučaju. To se vidi već iz čl. 133 Zakona koji glasi: „Ako posle zaključenja ugovora nastupe okolnosti koje otežavaju ispunjenje obaveze jedne strane, ili ako se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora, a u jednom i drugom slučaju u toj meri da je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana i da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi takav kakav je, strana kojoj je otežano ispunjenje obaveze, odnosno strana koja zbog promjenjenih okolnosti ne može ostvariti svrhu ugovora, može zahtevati da se ugovor raskine”. U citiranom članu nailazimo na veliki broj takozvanih pravnih standarda ili generalnih klauzula, kao što su: otežano ispunjenje, svrha ugovora, ugovor ne odgovara očekivanjima strana ugovornica, opšte mišljenje, nepravičan itd. . . Sigurno je, da upotreba ovakvih pojmova omogućava zakonodavcu da jednom odredbom obuhvati veliku različitost životnih situacija. Međutim, ovakvi pojmovi se mogu koristiti samo u određenoj meri. Prekorače-

nje mere može voditi u suđenje bez kriterijuma, u različite odluke za slične situacije i suđenje po osećanjima, a ne po zakonu.

Mi ćemo pokušati da ukažemo na razlike koje postoje između starog i novog rešenja, kako bi omogućili sudovima lakše snalaženje prilikom ocene da li dozvoliti reviziju ugovora ili ne. Takođe je interesantno pitanje na kom pravnom osnovu sud treba da temelji svoju odluku o prihvaćenom zahtevu za raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti.

*
* *
*

Pre nego što pređemo na samu analizu odredaba koje regulišu reviziju ugovora zbog promenjenih okolnosti do kojih dolazi posle zaključenja ugovora, osvrnućemo se na neka pitanja koja nam pomažu da saznamo suštinu i svrhu ovog instituta.

U samom početku razvoja ugovornog prava ugovorna obaveza je bila apsolutna i безусловna. Ugovorna strane su bile dužne da ugovor izvrše u svemu onako kako su se dogovorile. To je značilo potpuno ostvarenje vrhovnog principa u ugovornim odnosima, sigurnost i poverenje u pravni promet. Koliki je značaj ovog načela vidi se po tome što se stepenom njegovog ostvarenja meri vrednost celokupnog pravnog posla. Sva druga načela u pravu moraju se tako ostvarivati da ne ugroze ovaj vrhovni princip. S druge strane ugovor je društveni odnos, pa prema tome podložan promenama. Zato se veoma rano ustupa pred okolnostima koje čine „višu silu” i dužnik se oslobađa odgovornosti za svoju obavezu kada ona postane nemoguća usled ovih okolnosti. Tu dilema nije bilo. Međutim, neke okolnosti koje nastupe posle zaključenja pravnog posla ne moraju da čine izvršenje ugovorne obaveze nemogućim, ali je njeno izvršenje za jednu stranu postalo teško, tako da se od nje zahteva vanredan napor za koji nije kriva, niti ga je mogla očekivati. Zbog toga je još od postglosatora poznata klauzula „Omnis conventio interpretatur rebus sic stantibus” po kojoj svaka strana koja zbog kasnije nastalih okolnosti zapadne u tešku ekonomsku situaciju može zahtevati reviziju, jer, se novo stanje ne slaže sa postojećim stanjem stvari (rebus sic stantibus) na osnovu koga je ona formirala svoju volju kad je pristupila zaključenju pravnog posla.

Devetnaesti vek i kodifikacije koje se donose u to vreme svode značaj ove klauzule na pojedinačno pravilo. Međutim, nagle ekonomske promene u istome tom veku dovele su ponovo do šire promene ove klauzule, kako bi se izbegla mnoga finansijska uništenja.

Srpski građanski zakonik, Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru, kao ni Austrijski građanski zakonik nisu dopuštali primenu klauzule rebus sic stantibus u formi opšteg pravila. Ona se mogla primeniti samo u zakonom predviđenim slučajevima. Osnovni razlog je bio u intenciji da se sačuva načelo autonomije volje i sigurnost pravnog prometa.

Za današnje građansko pravo primena klauzule rebus sic stantibus je sasvim prihvatljiva i „to ne samo s obzirom na potrebu zaštite opravdanih interesa pojedinaca i zaštitu poverenja u poštenje i sigurnost pravnog prometa, već i iz čisto pravno logičke postavke, da se za valjanost pravnih poslova, traži i postojanje prave i saglasne volje kon-

trahenata, kao jednog najesencijalnijeg elementa, sastojka svakog pravnog posla".¹⁾ U uslovima socijalističke robne proizvodnje, institut promjenjenih okolnosti pravno izražava „ekonomski zakon vrednosti u svom pozitivnom delovanju, a time i princip zarade prema radu i uloženom trudu”.²⁾ S druge strane ugovor i dalje ostaje nužan pravni oblik kroz koji se odvija celokupni pravni promet. Jedan broj ugovora se, u najnovijoj koncepciji udruženog rada, javlja u funkciji izvršenja, tj. konkretizacije obaveza preuzetih samoupravnim sporazumima. (Vidi čl. 118 st. 1 Zakona). U takvim uslovima princip vernosti ugovoru se mora poštovati samo donde dok se njime ostvaruju interesi strana ugovornica (dotle je i *pacta sunt servanda* na njihovoj strani) pa prema tome i svrha ugovora kao pravnog instrumenta. Onoga momenta kada zbog izvesnih okolnosti jedna stranka u ugovoru bude stavljena u neočekivano težak položaj ni društvo više ne može da stane iza takvog ugovora i mora dozvoliti njegovu korekciju.

Osnovne pretpostavke za raskid ili izmenu ugovora zbog promjenjenih okolnosti

Uslovi ili pretpostavke neophodne za reviziju ugovora zbog promjenjenih okolnosti, tj. primenu čl. 133 Zakona mogu se podeliti u tri grupe. Jedna grupa okolnosti tiče se samog ugovora kao takvog, njegove pravne prirode. U drugu grupu dolaze pretpostavke koje se tiču okolnosti koje jednom zaključeni ugovor dovode u pitanje. Najzad, jedna grupa uslova tiče se izvesnih okolnosti vezanih za strane ugovornice. Razume se, ova podela je uslovna i nosi nedostatke koje sve klasifikacije u pravu, uopšte imaju. Sigurno je, da je teško zamisliti ugovor bez ugovornih strana, ali ova podela omogućava sistematsku analizu elemenata koji čine ovaj pravni institut.

I

1. Raskid ili izmena ugovora zbog promjenjenih okolnosti može se zahtevati samo ako se radi o dvostrano obavezujućem ugovoru i takozvanom „trajnom” ugovoru, tj. ugovoru koji se ne iscrpljuje izvršenjem dužnikove obaveze u jednom trenutku.

Dvostrano obavezujući ugovor je takav ugovor u kome svaka strana preuzima obavezu na činidbu jer se i druga prema njoj obavezuje na protivčinidbu. To su uzajamni ili sinalagmatski ugovori. Međusobna zavisnost činidbe i protivčinidbe je kod ovh ugovora očuvana od momenta nastanka pa sve do njihove realizacije. Otuda mnogobrojne odredbe regulišu situacije kada jedna strana iz ugovora ne ispuni svoju obavezu ili je izvrši suprotno od ugovorenog. Zahtev za reviziju ugovora proizilazi iz činjenice da je nakon zaključenja ugovora, zbog promjenjenih

¹⁾ Dr Boris Vizner — Dr Vladimir Kapor — Dr Slavko Carić: Ugovori građanskog i privrednog prava, Rijeka 1971., str. 47.

²⁾ Dr Vrleta Krulj: Promenjene okolnosti i ugovorna odgovornost, Bgd, 1967 str. 124.

okolnosti došlo do poremećaja u funkcionalnoj vezi između činidbe i protiv činidbe, a da za to nisu krive strane ugovornice.

U dostrano obavezujućem ugovoru svaka strana ugovornica vidi zadovoljenje nekog svog interesa. „Cilj ugovora jeste u zadovoljenju prava na činidbu druge strane”.³⁾ To jest cilj ugovora posmatrano sa stanovišta strana ugovornica, ili tzv. „subjektivni cilj ugovora”. U tome što svaka strana vidi u činidbi koju joj duguje druga strana zadovoljenje svog interesa, izražena je tzv. subjektivna ekvivalencija”.⁴⁾ Prestacije ugovornih strana ne moraju biti objektivno ekvivalentne da bi nastao ugovor. Dovoljna procena samih stranaka da je ono što daje jednako onome što prima. „Subjektivna ekvivalencija” u dvostrano obavezujućim ugovorima omogućena je načelom autonomije volje. Otuda narušavanje ove ekvivalencije pravo ne ostavlja bez posledica, već omogućava stranci na čiju je štetu ona poremećena, da traži da se ugovor prilagodi novonastaloj situaciji kako bi ona njime zadovoljila svoje interese zbog kojih je inače, pristupila zaključenju jednog ugovora. To se postiže zahtevom za reviziju ugovora zbog promenjenih okolnosti, „ako se zbog njih može ostvariti svrha ugovora”. Idejom otpadanja svrhe ugovora ili „privatni interes strana ugovornica”.

Objektivna ekvivalencija o kojoj pravo takođe vodi računa štiti se drugim pravnim instrumentima: kod naknade štete u novcu, prekomernog oštećenja, neosnovanog obogaćenja i dr. Razume se, ona je došla do izražaja i u odredbama o raskidanju ili izmeni ugovora za slučaj da posle zaključenja ugovora dođe do promene okolnosti u meri da izvršenje obaveza za jednu stranku postane, bez njene krivice, otežano. O tome u kojoj je meri respektovana „subjektivna ili objektivna ekvivalencija kon klauzule rebus sic stantibus prema Zakonu o obligacionim odnosima govorićemo nešto kasnije.

2. Zakon u odredbama čl. 133 ne govori ništa o vrsti ugovora na koje se može primeniti klauzula rebus sic stantibus, a to je slučaj i sa Uzansama. Smatra se, da se to više manje, podrazumeva, a da je stvar pravne teorije da odredi vrstu ugovora koji se mogu revidirati⁵⁾.

Promenjene okolnosti mogu uticati samo na one ugovore, kod kojih postoji izvesna vremenska distanca između trenutka zaključenja i trenutka izvršenja ugovora. Čini nam se, da se za takve ugovore ne bi mogao upotrebiti termin „dugotrajni ugovori” ili „trajni”, pogotovu što u pogledu ove klasifikacije ne postoji jedinstveno mišljenje. Dugotrajni ugovori mogu biti ugovori koji traju u dužem vremenskom periodu, pri čemu nije bitan uticaj vremena na ugovor, ili bolje reći gde je vreme samo prostor u kome postoji ugovorni odnos, a ne i njegov „aktivni” faktor. Takvi su ugovori sa sukcesivnim isporukama ili ugovori sa odloženom jednokratnom isporukom. Međutim, dugotrajni su i ugovori koji traju u dužem vremenskom periodu i vreme utiče na njih tako što povećava dužnikovu obavezu. (zakup, posluga, ostava, doživotno izdržavanje) Klauzula rebus sic stantibus može se primeniti i na

³⁾ Dr Jakov Radišić: Obligaciono pravo, Niš, oktobar 1976, (skripta) str. 140.

⁴⁾ Isto — str. 140.

⁵⁾ Italijanski građanski zakonik od 1942. godine u čl. 1467 pominje ugovore čije su ispunjenje sastoji u neprekidnim ili sukcesivnim isporukama ili čije je izvršenje odloženo.

jednu i druge i ako su po nekim teoretičarima, ugovori na koje vreme ne utiče aktivno, kratkotrajni ugovori.⁶⁾ Zbog toga treba izbeći strogo određivanje vrste ugovora (s obzirom na vreme) na koje se može primeniti institut promenljivih okolnosti, već se zadržati na konstataciji da su to oni ugovori kod kojih se vreme realizacije ne poklapa sa momentom zaključenja ugovora, i to tako da vremenski interval između njih omogućava dejstvo promenljivih okolnosti na sam ugovor.

3. Ugovor koji se može revidirati shodno čl. 133 Zakona nije zbog promenljivih okolnosti potpuno onemogućen. To znači da se ne radi o nemogućnosti izvršenja ugovorne obaveze već samo o tome da je usled promenjenih okolnosti, izvršenje ugovorne obaveze za jednu stranu postalo otežano. Zakon zahteva da je ugovor i pored promenljivih okolnosti objektivno i subjektivno moguć — izvršiv. To jasno ukazuje na intenciju zakonodavca, a to je slučaj i sa Opštim uzansama za promet robom, da institut nemogućnosti izvršenja ugovara odvoji od situacije kad je izvršenje ugovora samo otežano. Zakon je na taj način samo prihvatio stav izražen u našoj pravnoj doktrini i sudskoj praksi.

Institut nemogućnosti ispunjenja ugovora je veoma star i predstavlja prvi udarac apsolutnoj i ugovornoj obavezi. On je široko prihvaćen već od prvih dana. To je razumljivo ako se ima u vidu da bi prihvatanje odgovornosti za neispunjenje obaveze iz ugovora usled nemogućnosti značilo grubu povredu ideje pravičnosti. Razdvajanje nemogućnosti ispunjenja (čl. 137 Zakona) od instituta otežanog ispunjenja zbog promenjenih okolnosti ima teorijski i praktični značaj. Neskrivljena nemogućnost izvršenja ugovora zbog uzajamne zavisnosti ugovornih obaveza, povlači gašenje obaveze druge strane. Pored toga, neiskrivljena nemogućnost najčešće podrazumeva stvarnu, fizičku nemogućnost, a ne nemogućnost koja je to sa stanovišta svrsishodnosti ugovora. Pojmom nemogućnosti izvršenja može se obuhvatiti i otežano ispunjenje pod uslovom da se pojамne mogućnosti shvate veoma široko. To bi međutim, nosilo u sebi opasnost od oslabljenja na nedovoljno čvrste kriterijume, a to bi ugrozilo načelo pravne sigurnosti.

S druge strane, neki zakonici ne poznaju institut nemogućnosti, već govore o oslobođenju od odgovornosti dužnika za neizvršenje obaveza do koga je došlo i pored pažnje i brižljivosti koju je on primenio. (paragrafi 320—327, BGB). To znači da nemogućnost po Nemačkom građanskom zakoniku obuhvata apsolutnu nemogućnost, ali i nemogućnost usled velikih teškoća u ispunjenju obaveza. Međutim, nemačka sudska praksa se prilikom revizije ugovora ne poziva na ovaj član BGB, već na parag. 242 po kome je dužnik obavezan da činidbu izvrši onako kako to poštenje i savesnost, s obzirom na shvatanje saobraćaja zahteva. Jednoobrazni zakon o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari u čl. 74 govori o oslobođenju od odgovornosti za neizvršenje koje je rezultat „okolnosti koje, prema nameri strana ugovornica u vreme zaključenja ugovora, ona nije bila dužni ni da uzme u obzir, ni da izbegne ili savlada”.

Smatramo da su nemogućnosti izvršenja i otežano ispunjenje ugovorne obaveze zbog promenjenih okolnosti dva različita instituta, koje

⁶⁾ Dr Jakov Radišić: cit. delo str. 158.

treba posebno regulisati. Nemogućnost izvršenja kao što smo rekli ima za posledicu to da ugovorna strana više ne može izvršiti svoju obavezu. To su najčešće slučajevi „fizičke propasti individualne, nezamenljive stvari usled slučaja ili delovanja više sile, ali se može odnositi i na pravnu nemogućnost, ili bolje rečeno nedopustivost ispunjenja ugovorne obaveze, u slučaju stavljanja stvari izvan prometa (extra commercium), zatim eksproprijacija, konfiskacija i slično”.⁷⁾ U ovakvim slučajevima dvostrano obavezujući ugovor redovno prestaje ne *sukobljavajući se* sa načelom pacta sunt servanda.

Pravo na izmenu ugovora priznaje se sasvim izuzetno, ako se radi o nastupanju okolnosti koje izazivaju „nepodnošljiv” poremećaj između činidbe i protivčinidbe, ili prouzrokuju tako radikalne promene da bi bilo suprotno volji stranaka insistirati na njegovom izvršenju. Izuzetna primena ovog instituta opravdava njegovu svrhu i utoliko je u skladu sa načelom pacta sunt servanda.

II

1. Promenjene okolnosti zbog kojih se traži revizija ugovora mora da budu takve da otežavaju ispunjenje obaveze jedne strane. (Čl. 133, st. 1). Zakon o obligacionim odnosima ne kaže ništa o tome koliko treba da bude otežano izvršenje dužnikove obaveze da bi se zbog toga mogla tražiti revizija ugovora. Po uzansi 55 ispunjenje obaveze za jednu stranku treba da je „preterano otežano”. Otuda sudovi nisu dozvoljavali raskid ugovora ili njegovu izmenu ako su izvanredni i nepredvidljivi događaji, nastupili posle zaključenja ugovora, samo neznatno uticali na izvršenje ugovorne obaveze.⁸⁾ Dopustiti reviziju ugovora zbog neznatnih poremećaja u ugovoru značilo bi neopravdano odstupanje od načela poštovanja ugovora. Neznatno otežavanje izvršenja ugovorne obaveze spada u normalan poslovni rizik sa kojim svaka stranka mora da računa kad pristupa zaključenju ugovora. Ona ne mora da snosi samo onaj rizik koji isuviše premaša razumna predviđanja u vreme zaključenja ugovora zbog čega bi bilo nepravično takav rizik prevaliti na teret jedne strane ugovornice.

Nijedan pravni poredak, koji inače usvaja teoriju promenljivih okolnosti nije precizno odredio veličinu gubitka koji bi bio osnov za primenu klauzule rebus sic stantibus. Jedno je ipak sigurno. Svaki poremećaj objektivne ekvivalentnosti između ugovornih davanja ne opravdava reviziju ugovora. Ugovorna veza se može olabaviti samo izuzetno, a to znači kada se radi o grubom poremećaju između činidbe i protivčinidbe. Kad postoji grubi poremećaji, ili teška nesrazmera između činidbe i protivčinidbe nije teško utvrditi u svakom konkretnom slučaju. Pored toga, u svim odredbama koje regulišu ovo pitanje predviđeni su i dopunski kriterijumi na koje se sudovi mogu osloniti prilikom odlučivanja o reviziji ugovora.

⁷⁾ Dr Boris Vizner: Komentar Zakona o obaveznim (obligacionim) odnosima, Knjiga I, Čl. 1—157, Zagreb 1978. godina, str. 547.

⁸⁾ Vidi presudu Višeg privrednog suda, NR. Hrvatska, Sl. 107/5 od 11. III 1955.

2. Strana ugovornica može zahtevati reviziju ugovora ako zbog promenjenih okolnosti ispunjenja ugovora nije naročito otežano, ali se ostvarenjem ugovora ne može ostvariti svrha ugovora. Ovom odredbom zakonodavac uvažava tzv. subjektivnu ekvivalenciju ugovora izražavajući ideju da je neopravdano cilj ugovora svoditi samo na održanje ekvivalentnosti između činidbe i protivčinidbe. Tačno je, da su stranke najčešće zainteresovane da u dvostrano obavezujućem ugovoru za ono što su dale dobiju ekvivalentnu vrednost. Zakon je imajući to u vidu, institutom prekomernog oštećenja (Čl. 139) ili zabranom zelenaških ugovora (Čl. 141) i dr. maksimalno zaštitio strane ugovornice od nesrazmere prestacija. Međutim, svrha ugovora za jednu stranku ne mora da se sastoji u jednakom primanju. Ona može biti zainteresovana za neke druge efekte ugovornog odnosa. Otuda, ako zbog promenjenih okolnosti ne dođe do njihovog ostvarenja, stranka može zahtevati reviziju ugovora. Cilj ugovora procenjuje se, dakle, subjektivno-objektivno. Na to upućuju dopunski kriterijumi na koje zakonodavac ukazuje. Cilj ugovora je otpao ako se nisu ostvarila očekivanja strana ugovornica ili ako su izostali rezultati koji se, s obzirom na prirodu posla, na poslovni odnos između strana ugovornica, običaje koji važe u prometu, očekuju. Otpadanje svrhe ugovora je novina u našem zakonodavstvu koja je u nekoliko pomerila težište teorije promenjenih okolnosti iz čisto objektivne sfere (ugovor se može revidirati ako je ispunjenje ugovorne obaveze za jednu stranu postalo preterano teško ili joj nanosi velike gubitke) u subjektivnu sferu ugovora. Sigurno je, da će to od sudije zahtevati velike napore pošto u svakom konkretnom slučaju mora da iznalazi cilj ugovora i da li je on usled promenjenih okolnosti doveden u pitanje. Zato su Čl. 133 Zakona predviđena još dva dopunska uslova koji moraju biti ispunjeni kumulativno.

a) Promenjene okolnosti mora da otežavaju ispunjenje ugovorne obaveze ili da utiču na cilj ugovora u toj meri da je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanju ugovornih strana, i;

b) da je uticaj promenljivih okolnosti na ugovor takav da bi „po opštem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi takav kakav je”.

Već smo istakli da stepen ugovornice ugovorom žele da zadovolje neki svoj interes. Očekivanja stranaka motivišu zaključenje nekog ugovora. Ona su kod izvesnih ugovora veoma bliska, čak identična sa sadržajem (ugovor o delu), dok su kod drugih, recimo ugovora o kupoprodaji ona udaljenija od sadržaja. Očigledno je da su očekivanja stranaka iz jednog ugovornog odnosa subjektivna kategorija, koja je omogućena načelom autonomije volje. Poštujući „pojedincu garantovanu slobodnu sferu u kojoj on po svojoj volji može da uđe u najraznovrsnija prava i obaveze”,⁹⁾ Zakon je dozvolio reviziju ugovora kad je ispunjenje ugovora otežano, ili se ne može ostvariti svrha ugovora, tako da su očekivanja ugovornih strana izneverena. Pretpostavljena volja stranaka se može utvrđivati na osnovu raznih okolnosti vezanih za ugovor od momenta njegovog zaključenja pa sve do njegovog realizacije. Problem

⁹⁾ Dr Dragoljub Stojanović: Tumačenje ugovora, referat za Simpozijum „Ugovori u privredi i tumačenje ugovora prema ZOO, održanom 19 i 20. XI 1978, Mataruška Banja, str. 4.

nastaje kada sud ne može da izađe „zajednička očekivanja” stranaka, jer se ona maksimalno razilaze i ne mogu se uskladiti tako da jedna strana prihvatiti mogućnost da se ugovor raskine, jer zbog promenjenih okolnosti on više ne odgovara očekivanjima druge stranke. Osnovno je pitanje da li dati prevagu pretpostavljenoj volji stranaka ili tražiti rešenja koja su pravična, razumna itd. Prihvatiti „očekivanja strana ugovornica” kao osnov revizije ugovora znači osloniti se na subjektivni kriterijum koji bi, sam za sebe, bio nedovoljan, i ne bi doveo do praktičnih rezultata. Strana koja bi bila pogođena revizijom ugovora bi u svako doba mogla da ističe hiljade razloga u prilog shvatanju da promenjene okolnosti nisu izneverile očekivanja druge stranke i da to spada u „normalan poslovni rizik”. Zato ni jedan pravni sistem koji je prihvatio teoriju o promenjenim okolnostima ne prepušta isključivo strankama da odlučuju da li će ugovor revidirati ili ne. Naprotiv, pravni poreci skoro svih zemalja pribegavaju objektivnim kriterijumima imajući u vidu činjenicu da ugovor nije samo instrument za ostvarenje interesa strana ugovornica već i forma za ostvarenje društvenih interesa. Budući da je ugovor instrument objektivnog pravnog poretka to objektivno pravo pretstavlja još jednu od granica autonomije volja. „Stranke su dužne da slede u svom samoopredeljenju ovaj nadindividualni poredak...”¹⁰⁾ Zato Zakon zahteva još jedan dopunski uslov koji takođe mora da bude ispunjen kumulativno „da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati na snazi ugovor takav kakav je”.

Stranka kojoj je otežano ispunjenje odnosno koja zbog promenjenih okolnosti ne može ostvariti svrhu ugovora dovoljno je zaštićena, jer ne mora da dokazuje ne svrsishodnost ugovora, već sud ispituje svrhu ugovora koju bi razumne osobe imale kad bi se našle u identičnoj situaciji. Naša dosadašnja sudska praksa morala je da svoje odluke o reviziji ugovora naslanja na druga načela kao što su načelo savesnosti i poštenja i načelo ekvivalentnosti prestacija. Nema sumnje, da se načelo savesnosti i poštenja javlja kao vrhovni regulator ugovornih odnosa i da je revizija ugovora zbog promenjenih okolnosti neminovna posledica njegove realizacije. Čini nam se, zbog toga, da nema razloga da se u primeni klauzule rebus sic stantibus sudovi posredno oslanjaju na načelo dobre vere, već je neophodno da ono bude ugrađeno u sistem pretpostavki potrebnih za reviziju ugovora. Odredba čl. 133 Zakona je formulisana prema potrebama prakse i načelo savesnosti i poštenja ugradila u mehanizam revizije ugovora. To je izraženo zahtevom „da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati ugovor „takav kakav je”.

Već smo istakli da „objektivizacija u klauzuli rebus sic stantibus nije novina u pravnim poretcima i da slične ideje sadrže i zakoni drugih zemalja. Civilni zakon Nemačke demokratske Republike od 1975. godine u parag. 78 dozvoljava izmenu ugovora ako su se okolnosti merodavne za njega toliko izmenilo da „prema stanju društvenog razvika i odnosa između partnera, od jednog od njih se ispunjuje više ne bi moglo tražiti”. Nemačka sudska praksa je prihvatila Öertmann — ovu teoriju o otpadanju osnovice posla, ali kao opštu ideju koja se mora primenjivati u skladu sa načelom dobre vere iz parag. 242 i parag. 157.

¹⁰⁾ Dr. Dragoljub Stojanović: Uvod u građansko pravo, dopunski materijal koji je prilagođen Zakonu o obligacionim odnosima, Niš, 1978. str. 23.

Osnov posla čine pretpostavke ugovornih stranaka o izvesnim okolnostima pri čijem postojanju se može ostvariti njihova volja. Osnov posla ne ulazi u sadržinu posla, ali je temelj na kome ugovor nastaje. Osnov posla je izostao ako su se okolnosti toliko promenile da se ne može zahtevati od ugovorne stranke da snosi nepravični rizik. Očigledno je, da je ova teorija mnogo uticala na naše zakonodavno rešenje iz čl. 133 Zakona, jer se za njihovu primenu zahteva da ugovor više ne odgovara očekivanjima stranaka. Razume se, nemačka sudska praksa je osnov pravnog posla dovela u vezu sa načelom savesnosti i poštenja i reviziju dozvoljava samo uz sadejstvo oba ova kriterijuma.

Međutim, postavlja se pitanje da li načelo dobre vere pretstavlja dovoljnu objektivizaciju pretpostavki neophodnih za reviziju ugovora. Iako je načelo dobre vere pravni standard ili opšta norma čini nam se da primenjena na konkretni slučaj postaje dovoljno odrediv kriterijum i dovoljno objektivna koji ne vređa ni načelo jednakosti građana pred zakonom, a ni princip vernosti ugovoru. Zakonodavac je imajući u vidu opštost ovog načela u čl. 135 naveo okolnosti značajne za odluku suda prilikom odlučivanja da li dozvoliti reviziju ugovora ili ne. Naime, sud je dužan da prilikom raskidanja, odnosno, izmene ugovora naročito vodi računa o svrsi ugovora, o uobičajenom riziku kod ugovora određene vrste, o opštim interesima i interesima obeju stranaka.

S druge strane načelo svestranosti i poštenja ne dopušta narušavanje ekvivalentnosti između činidbe i protivčinidbe ili načelo jednake vrednosti uzajamnih davanja u dvostranim ugovorima. (čl. 15 Zakona). Načelo jednake vrednosti uzajamnih davanja duboko je prožeto idejom pravičnosti jer zahteva da ugovorne strane prilikom zaključivanja dvostrano obavezujućih ugovora postignu dogovor po kome će za ono što su dužne dati i učiniti dobiti jednaku protivvrednost. Zato je sudija dužan da u svakom konkretnom slučaju uporedi činidbu sa protivčinidbom i da ustanovi u kojoj je meri poremećena srazmera između njih. U praksi sudovi tako i postupaju. S druge strane načelo jednakog davanja ograničava se načelom pravičnosti jer se revizija ugovora može zahtevati samo kad je ekvivalentnost tako poremećena da je nedopustivo insistirati na održanju takvog ugovora. Uzanse br. 55—59 su neposrednije izrazile princip ekvivalentnosti jer su zahtevale da je ispunjenje ugovorne obaveze preterano otežano i da stranci nanosi veliki gubitak. Zakon je u prvi plan stavio ideju o pravičnom ugovoru koja u sebe uključuje i načelo jednakog davanja. Izvestan strah kod pravnih teoretičara proizilazi iz saznanja da je ideja pravičnosti u čl. 133 isuviše široka da bi mogla da se u praksi svede u objektivna merila pomoću kojih bi se odlučivalo o mogućnosti korekcije ugovora. Međutim, princip ekvivalentnosti je moguće ispitati kod svakog dvostrano obavezujućeg ugovora, ako ugovorne strane na tome insistiraju. Kod klauzule rebus sic stantibus održanje srazmere u vrednosti između činidbe i protivčinidbe javlja se kao poslednji koncentrični krug na koji se sud može pozivati kod revizije ugovora. Stranka koja je verujući u princip pacta sunt servanda zaključila ugovor u kome su ispunjeni samo njeni interesi gubi bitku u sukobu sa objektivnim pravom ako ugovor nije shvatila kao mehanizam u kome i druga stranka ima svoje mesto. Ugovor je

zajednica ravnopravnih članova i Zakon ne može bez ikakvih razloga preferirati jednu od njih. Drukčije shvatanje ugovora je antisocijalno i egoističko.

III

1. Treća grupa pretpostavki odnosi se na ugovornu stranku koja zbog promjenjenih okolnosti ugovor može da izvrši *pod* veoma nepovoljnim uslovima. Ona ne može zahtevati izmenu ugovora ako je propustila u momentu zaključenja ugovora uzme u obzir okolnosti na koje se poziva. Rekli smo da načelo autonomije volje garantuje stranama ugovornicama slobodu da sadržinom ugovora obuhvate najrazličitija prava i obaveze. Kod trajnih ugovora stranke imaju izvesne pogodnosti jer ostvaruju neke potrebe u budućnosti, što nije slučaj kod takozvanih „trenutnih” ugovora. Kod sukcesivne isporuke strana ugovornica koja ne poseduje veći skladišni prostor gde bi mogla smestiti celokupnu robu lišava se obaveze da zakupi nove skladišne prostorije, zatim izdataka u vezi sa čuvanjem osiguranjem robe itd. . . Na drugoj strani, isporučilac je opterećen obavezom sukcesivne isporuke, eventualno skladištenjem određene robe, čuvanjem, itd. . . Zbog toga stranka koja iz ugovora uživa takve pogodnosti mora snositi i izvestan rizik. Ona mora voditi računa ne samo o okolnostima koje postoje u vreme zaključenja ugovora, već i o onima koje mogu nastati posle zaključenja ugovora. Sa kojim okolnostima je stranka ugovornice morala da računa, kolika je njena obaveza itd, procenjuje se objektivno, subjektivno a u zavisnosti od vrste ugovora, cilja ugovora, okolnosti pod kojima je ugovor zaključen, interesa strana ugovornica itd. . .

Uzansa br. 55 je zahtevala da su posle zaključenja ugovora nastupili događaji koji se nisu mogli predvideti. Osnov ovakvog shvatanja je teorija „impvizije” francuskog prava. Utvrđivanje ove pretpostavke u praksi se svodilo na konstataciju da su okolnosti nastupile posle zaključenja ugovora. Na taj način se ugovor mogao raskinuti veoma lako pri čemu je rizik promjenjenih okolnosti neopravdano prevaljivan na drugu stranku, a da se preko pažnje stranke u pogledu budućih okolnosti olako prelazilo. Otuda je ispravno što Zakon rizik promjenjenih okolnosti raspoređuje na obe strane ugovornice, zahtevajući od njih da prilikom zaključivanja ugovora postupaju sa pažnjom koja se u prometu od njih očekuje. Sličnu odredbu sadrži i Jednoobrazni zakon o međunarodnoj prodaji telesnih pokretnih stvari ističući da stranka ugovornica neće biti odgovorna za neizvršenje zbog okolnosti koje „prema nameri strana ugovornica u vreme zaključenja ugovora, ona nije bila dužna ni da uzme u obzir, ni da izbegne ni da savlada; u nedostatku namere strana ugovornica treba ispitati koje bi namere redovno imala razumna lica istih svojstava kad bi se našla u identičnoj situaciji”. (čl. 74).

2. Strana ugovornica kojoj je, zbog promjenjenih okolnosti ispunjenje ugovora otežano, ili ako se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora ne može zahtevati raskid ili izmenu ugovora, ako se radi o okolnostima koje su se mogle izbeći ili savladati. Uzanse su za takve okolnosti upotrebljavale atribut „izvanredni događaji” što ukazuje na neizbežnost i neotklonjivost događaja. U uzansi 56 su primera radi nabro-

jani „izvanredni“ događaji, kao što su: prirodni događaji (suša, poplava, zemljotres), upravne mere (ograničenje uvoza, izvoza, promena politike cena) i ekonomske pojave (izuzetno veliki pad ili skok cena). Sigurno je da mnogi od ovih događaja u svim društveno-ekonomskim sistemima, pa i u našem odavno ne pretstavljaju izvanredne događaje. Mnogi od njih, promena politike cena, ograničenje uvoza i izvoza i dr. ulaze u krug okolnosti o kojima je stranka dužna da vodi računa još u momentu zaključenja ugovora. Sud mora, sve ovo da ima u vidu. Na taj način se smanjuje domašaj primene ovog instituta. U našem sistemu politika cena nije događaj koji je van privredne sfere strana ugovornica. Cene se, sve češće određuju sporazumno od strane svih učesnika u privredi, zbog čega one ne mogu predstavljati nepredvidljiv događaj. Strana ugovornica koja zbog povećanja cena traži izmenu ugovora ne može biti zadovoljena u svom zahtevu, jer je postupila sa nedovoljnom pažnjom u pravnom prometu. Sud će stranku osloboditi ugovora samo ako dokaže da okolnosti na koje se poziva nije mogla ni da savlada, ni da izbegne. Smisao ovog instituta i jeste u tome da se stranka oslobodi neočekivanog i preteranog rizika koji joj se ne može pripisati u krivicu. Samo u tom slučaju, insistiranje na održanju ugovora je nepravično, a odstupanje od pacta sunt servanda opravdano:

3. Stranka koja želi raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti mora da se obrati sudu sa zahtevom da želi da raskine ugovor. Sud će nakon što razmotri pretpostavke neophodne za reviziju ugovora uvažiti njen zahtev ili ga odbiti. Ako sud prihvati zahtev za raskid ugovora druga strana može održati ugovor ako „ponudi ili pristane da se odgovarajući uslovi ugovora pravično izmene“ (stav 4, čl. 133). Ideja o mogućnosti održanja ugovora od strane druge strane ugovornice motivisana je činjenicom da raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti može ozbiljno ugroziti opravdane interese druge strane.

Kad se govori o održanju ugovora onda se misli samo na formalnu vezu koja postoji sa »starim ugovorom« jer je »pravično revidiran« ugovor, praktično novi ugovor. Odluka suda u ovom slučaju ima značnije novacije jer je na mesto postojeće ugovorne obaveze došla nova. Ovo napominjemo zbog toga što se revizija ugovora prema intenciji zakonodavca može izvršiti samo u slučajevima kada su nastupile okolnosti toliko promenile ugovor da ga strane ugovornice, pri takvom stanju stvari, ne bi ni zaključile. Su je dužan da kreira „novi ugovor“ prema pretpostavljenoj volji strana ugovornica ili očekivanjima obeju stranaka od kojih je zavisilo zaključenje ugovora. To nalaže načelo autonomije volje stranaka. Kod klauzule rebus sic stantibus načelo dobre vere ograničava ovaj princip i omogućava sadržinsko oblikovanje ugovora. Intervencija suda u ugovorne odnose može se opravdati prećutnim uslovom stranaka da u sukobu ugovora i stvarnosti sud stupi na scenu, a s druge strane ulogom koju sud kao društvena institucija ima u očuvanju pravnog poretka. Pravična izmena ugovora znači da sud mora da iznađe za ugovor takvu sadržinu koja će u novim uslovima najviše zadovoljiti interese stranaka, i opravdati svrhu ugovora.

4. Stranka koja je ovlašćena da zbog promenjenih okolnosti zahteva raskid ili izmenu ugovora dužna je o toj svojoj nameri odmah da

obavesti drugu stranu, i ako to ne učini, odgovara za štetu koju je druga stranka pretrpela zbog toga što je zahtev nije na vreme saopšten (čl. 134).

Obaveza obaveštenja najčešće ne ulazi u sadržaj ugovora, ali se ona podrazumeva iz načela savesnosti i poštenja. Ugovor je interesna zajednica zbog čega svaki od učesnika u njoj mora da pomogne njenom ostvarenju. Obaveštenja se mogu odnositi na razne okolnosti vezane za ugovor, a načelo savesnosti i poštenja ih nameće stranama i pre nego je došlo do zaključenja ugovora i proteže ih sve do realizacije ugovora, pa i posle.

Kad Zakon nalaže jednoj strani obavezu obaveštenja to znači da se obaveštenje ne odnosi na bilo koje okolnosti vezane za ugovor, već na one koje su veoma važne za ugovor, ili bi neobaveštavanje o njima izazvalo štetu drugoj strani ugovornici. Namera da se ugovor raskine spada u okolnost koja zadire u pitanje postojanja samog ugovora, zbog čega Zakon izričito propisuje obavezu obaveštenja o njoj. Propuštanje ove obaveze povlači sankciju naknade štete. Moguće je da druga ugovorna strana propusti da preduzme mere potrebne za zaštitu njenih prava i pravom zaštićenih interesa, jer nije bila obavještena o nameri druge strane da ugovor raskine.

5. Kada sud dozvoli raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti on je stranku koja je tražila raskid oslobodio neskrivljenih teškoća, koje je trpela u vezi sa izvršenjem svoje ugovorne obaveze. Ideja pravičnosti je zadovoljena. Međutim, druga strana može zbog raskida ugovora neopravdano da trpi izvesnu štetu. Uzanse 55 do 59 nisu regulisale ovaj slučaj, tako da je rizik raskida ugovora zbog promenjenih okolnosti nepravedno prevaljivan na drugu stranu. Promenu okolnosti nije skrivila druga ugovorna stranka. Ona mora da uvaži raskid ugovora jer on više nije „razumni instrument kojim se mogu zadovoljiti interesi jedne od ugovornih strana”. Međutim, ona ne mora da podnese celokupnu štetu do koje može doći usled raskida ugovora. Zakon je st. 5 čl. 133 predvideo mogućnost da sud na zahtev oštećene strane dozvoli naknadu pravične štete. Naknadom štete ne može se zameniti ispunjenje ugovora već se njome pokriva šteta koja nastaje u vezi sa pripremanjem izvršenja ugovora. Ako bi se naknadom štete nadoknađivala šteta zbog neizvršenja ugovora u celini onda bi se institut raskida ili izmene ugovora zbog promenjenih okolnosti doveo u pitanje. Pošto je ovo novina sudovi će morati o ovome da vode računa kako se ne bi dozvolila mogućnost anuliranja čitave institucije.

Pored toga, raskid ili izmena ugovora mogu da koriste jednoj ili obema strankama. Zbog toga sud može izvršiti prebijanje koristi sa štetom vodeći računa o interesima obeju ugovornih strana. Ovu ideju najbolje je izrazio parag. 79 st. 2 Civilnog kodeksa DDR „ako ugovor bude izmenjen ili raskinut, nužne troškove koji time budu uslovljeni, kao i oni koji su nastali u pripremanju ispunjenja ugovora, snosiće partneri srazmerno koristi koja za njih proizilazi iz izmene ili raskida ugovora”.

6. Najzad raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti ne može se zahtevati ako su se okolnosti promenile posge roka određenog za ispunjenje ugovorne obaveze. (st. 3 čl. 133). Primena klauzule rebus sic stanti-

bus tiče se samo onih ugovornih obaveza čije je ispunjenje sporazumom stranaka odloženo za neko kasnije vreme, različito od vremena zaključenja ugovora. Slučaj naknadnog sporazuma o odlaganju prvobitno utvrđenog roka ispunjenja ugovorne obaveze upodobljava se sa gornjim i dolazi u obzir za primenu instituta revizije ugovora. Međutim, ako je do pomeranja roka izvršenja ugovora došlo mimo sporazuma stranka, kao što je docnja (morae debitoris) primena čl. 133 ne dolazi u obzir. U tom slučaju dužnik je „skrivio” nastupanje promenjenih okolnosti zbog čega je dužan da sam snosi rizik takvog ponašanja.

7. Revizija ugovora se može tražiti ako u momentu podizanja zahteva još postoji otežano ispunjenje ili se zbog promenjenih okolnosti ne može ostvariti svrha ugovora. Ovo nije izričito sadržano u odredbama koje regulišu klauzulu rebus sic stantibus, ali proizilazi iz njene suštine. Razumno je očekivati da stranka na čijoj strani su na bilo koji način otpale okolnosti koje su otežavale ugovor ili zbog kojih je svrha ugovora dovedena u pitanje, neće zahtevati reviziju ugovora samo zbog toga što joj je nekad to izvršenje bilo otežano. Sigurno je da bi to bilo očigledno nedopustvo narušavanje načela vernosti ugovoru. Ovde treba praviti razliku od nekih sličnih instituta građanskog prava kod kojih je po ovom pitanju zauzeto suprotno stanovište. Poznato je, da Zakon pruža najefikasniju zaštitu u slučaju narušavanja principa jednake vrednosti davanja kroz institut prekomernog oštećenja. Pravo da se zahteva poništaj ugovora zbog prekomernog oštećenja prestaje istekom godine dana od njegovog sklapanja. Ova odredba ukazuje da je zakonodavac ostavio pravo na zahtev za poništaj i kada je u momentu podizanja tužbe očigledna nesrazmera sasvim nestala ili je takva da više nema karakter očigledne nesrazmere. Čini nam se, da se ovakav stav zakonodavca teško može opravdati, i da bi analogna primena na slučaj promenjenih okolnosti bila nedopustiva. Zahtev izražen klauzulom rebus sic stantibus se nikada ne bi mogao dovesti u sklad sa mogućnošću da se njome koristi i onda kada su prestale osnovne pretpostavke za njenu primenu: otežano ispunjenje i nemogućnost ostvarenja svrhe ugovora.

IV

Konačno pitanje koje se postavlja u vezi sa raskidom i izmenom ugovora zbog promenjenih okolnosti jeste mogućnost odricanja od pozivanja na promenjene okolnosti koja je reglisana čl. 136.

Sloboda odricanja od prava da se zahteva raskid ili poništaj ugovora proizilazi iz čl. 10 Zakona kojim se reguliše slobodno uređivanje obligacionih odnosa. Ova mogućnost nije bila predviđena našim dosadašnjim propisima, tako da su bila podeljena mišljenja o pravnom dejstvu odricanja od zahteva za reviziju ugovora. Neki sudovi su odredbe o odricanju smatrali bez ikakvog pravnog dejstva-ništavnim, dok su ih drugi sudovi smatrali punovažnim. U pravnoj teoriji je bilo shvatanja da odricanju treba priznati pravno dejstvo utoliko pre, što je, moguće da stranke punovažno preuzmu rizik nemogućnosti ispunjenje ugovora usled „slučajeva više sile”. Zakon je u čl. 136 dozvolio punovažno odricanje od pozivanja na promenjene okolnosti, ali je tu mogućnost dvos-

truko ograničio. Intencija zakonodavca je bila da stranama ugovornicama dozvoli preuzimanje rizika promenjenih okolnosti imajući u vidu činjenicu da „trajnim ugovorima” stranke ostvaruju izvesne interese u buućnosti zbog čega moraju da podnesu veći teret, po principu kome korist tome i šteta.

Ograničenja punovažnog odricanja od pozivanja na reviziju ugovora kreću se u dva pravca.

1. Stranke se mogu ugovorom unapred odreći pozivanja na *određene* okolnosti. Opšte je pravilo ugovornog prava da se stranke ne mogu unapred odreći generalno, svih mogućnosti raskidanja ili poništenja ugovora iz bilo kojih razloga. Tamo gde Zakon dozvoljava odricanje od izvesnih mogućnosti (prava) iz ugovora, odricanje je dopušteno samo za tačno određena prava (ukoliko nije, *ex lege*, zabranjeno odricanje od njih). Shodno tome dozvoljena je mogućnost odricanja od određenih okolnosti koje otežavaju ispunjenje ugovora ili onemogućavaju da se ispunji svrha ugovora. Ovom odredbom se omogućava stranama ugovornicama da kad zaključuju takozvane trajne ugovore delimično preuzmu rizik teškoća koje mogu da nametnu promenjene okolnosti.

S druge strane, zakonodavac je mogućnost odricanja od zahteva za reviziju i dalje ograničio ističući da je odricanje ništavo ako se sukobljava sa načelom savesnosti i poštenja. Ovo ograničenje objašnjava strah zakonodavca da odricanje ne eliminiše institut raskida ili izmene ugovora zbog promenljivih okolnosti. Ako se zna da se raskid može zahtevati kada je očigledno da ugovor ne odgovara očekivanjima stranaka i „da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi takav kakav je” onda se može očekivati velika briga za pravilnu primenu ovog instituta. U sprezi između slobode stranaka da svojom voljom preuzimaju rizik nastupanja promenljivih okolnosti i težnje da se zabrani neopravdano prevaljivanje tereta promenljivih okolnosti na jednu stranu ugovornicu, čini se da je pronađena prava mera koja miri ove dve oprečne ideje.

LA CLAUSE REBUS SIC STANTIBUS D'APRÈS LA LOI RELATIVE AUX
RAPPORTS D'OBLIGATION

R é s u m é

La Loi relative aux rapports d'obligation dans la réglementation de l'institution des circonstances modifiées s'est écartée des solutions adoptées jusqu'à présent contenues dans les Usances générales sur la circulation des marchandises de 1954. Dès le premier coup d'oeil on remarque un plus grand nombre de notions générales ou de ce que l'on appelle les standards juridiques tels que sont: l'exécution plus difficile de l'obligation contractuelle, la défection du but du contrat à cause des circonstances modifiées, l'opinion générale, l'insistance injuste sur le maintien du contrat etc. Cela provoque la crainte du jugement sans critères précis dans une mesure suffisante ou du jugement sur la base des sentiments et non point de la loi.

Cependant, l'analyse des dispositions de la Loi qui réglementent cette institution signalent ce qui suit:

— Le législateur a donné son consentement à la rescision ou à la modification du contrat quand à cause du changement des circonstances qui sont advenues après la conclusion du contrat, l'exécution de l'obligation contractuelle pour l'une des parties est devenue „plus difficile”. Dans quels cas on peut parler que l'exécution rendue plus difficile dépend de l'ampleur des prestations et de la contre-prestation (c'est-à-dire dans quelle mesure est conservé le principe de la valeur égale des rétributions) ce qu'on peut déterminer dans chaque cas concret.

— A part l'équivalence „objective” la Loi a respecté aussi l'équivalence „subjective” du contrat, en permettant la résiliation du contrat même quand à cause des circonstances modifiées on ne peut pas réaliser le but du contrat. Le but du contrat consiste dans la satisfaction des intérêts des parties contractantes. L'intérêt des parties contractantes est le plus souvent satisfait si les parties dans le contrat pour ce qu'elles donnent reçoivent la même valeur. Cependant, les parties contractantes peuvent être intéressées aussi pour certains autres effets du contrat, qui lorsqu'ils s'effacent le contrat n'a plus son but.

— Enfin, vu que par le contrat sont satisfaits aussi les intérêts sociaux alors dans l'un et l'autre cas on exige que „d'après l'opinion générale il serait inéquitable de maintenir en vigueur le contrat tel qu'il est”. Le principe de bonne foi que la Loi a enchâssé dans le mécanisme de la révision du contrat représente un critère suffisamment clair qui a incorporé dans son sein les comportements moyens des gestionnaires de l'économie dans la circulation des biens socialistes, d'une part, et la possibilité de l'individualisation dans chaque cas concret. Bien entendu cela exige des efforts un peu plus intenses de la part du juge à l'occasion de l'estimation s'il faut permettre la rescision ou la modification du contrat à cause des circonstances modifiées ou non. En comptant sur la disposition de la jurisprudence de maintenir au maximum l'ordre juridique équitable et stable, les prescriptions de la Loi relative à la clause rebus sic stantibus représentent un excellent instrument par lequel cela peut être réalisé.

